

ПРВО ПОГЛАВЉЕ

Економије и друштва

Иако су ратови с почетка XX века (балкански ратови и Први светски рат) углавном тумачени у светлу растућег национализма у Европи, они се не могу у потпуности разумети ослањајући се искључиво на политику и идеологије. Неопходно је дубље разумевање економских и друштвених промена, и на глобалном и на локалном плану, да бисмо проблематизовали наше виђење рата који је изменио мапу југоисточне Европе.

Крајем XIX и почетком XX века све балканске државе су, упркос међусобним разликама у организацији друштва, економији и политичком систему, биле пример брзог друштвено-економског развоја. Пораст становништва и развој градова, импресивна изградња, индустријски развој, активне трговачке везе и ширење образовања били су најважнији правци у процесу модернизације. Та тенденција ишла је раме уз раме са развојем војске и ратне морнарице и са правом трком у наоружавању у деценијама пре балканских ратова.

Друга страна привредног раста били су све већи владини зајмови и дуговања балканских земаља. Тако су националне економије дошле под страну контролу или да би избегле банкрот или као последица банкрота (случај Грчке 1893). И Османско царство и балканске државе били су изложени снажном продору западне економије - према речима Л. С. Ставрианоса - „у време империјализма и капитализма“, које је карактерисала „трка за колоније“ и потрага за страним тржиштима од стране индустријализованог Запада.

Владини зајмови су се највише користили за градњу железница што је задовољавало економске и политичке интересе Запада у југоисточној Европи. Британски интереси су давали предност железничким пругама од поморских лука ка унутрашњости Балкана јер би то олакшало британску трговину са полуострвом. Аустрија је, пак, била заинтересована за градњу пруге од севера ка југу кроз Босну и Србују према Солуну. После Кримског рата на Балкану је почела изградња железница што је одсликавало изразито западњачки модел привредног развоја али и сукобљене економске и политичке интересе великих сила.

Осим тога, појава тржишне економије и прелазак са традиционалне на новчану економију, као и пренасељеност, неповољно су утицали на балканске сељаке који су остали без земље и били приморани на емиграцију. Индустријски развој је био прилично спор и све балканске земље остале су претежно пољопривредне.

Међутим, урбанизација, појава нових технологија, нов начин транспорта и масовно основно школовање, знатно су утицали на живот људи не само у градовима већ и у селима. Нове идеје у свакодневном животу и промене у начину живота су заједно са успостављањем модерне бирократске државе подривале традиционално друштво.

Ово поглавље даје општи преглед предратних балканских друштава у поређењу са паралелним променама у западној, централној и јужној Европи. Први део је фокусиран на демографске и друштвене проблеме, на људе који живе у традиционалним мултиетничким градовима као што је Солун - типична полиглотска османска лука - на људе који одлазе у Америку следећи свој сан о бољем животу, на сељаке који обрађују земљу или гаје овце. У другом делу, привредни развој се документује кроз различите аспекте као што су државни буџети, трговински односи, пољопривреда, индустрија и изградња железница. И на крају, у трећем делу, бележимо културне и технолошке промене које су знатно утицале на живот људи. Школовање и писменост, биоскоп и телеграф, бицикли и нове разоноде само су део оног што ће нам помоћи да боље разумемо деценију пре балканских ратова.

Ia. Људи

ТАБЕЛА 1
Пораст балканског становништва, 1878-1912.

	Румунија	Бугарска	Србија	Грчка
Датум пописа	(у хиљадама)			
1878-79.	4.836			1.679
1880.		2.823		
1884.			1.902	
1887.		3.154		
1889-90.	5.038		2.162	2.187 ¹
1892.		3.311		
1894.	5.406			
1895-96.			2.312	2.434
1899-1900.	5.957	3.744	2.494	
1905.		4.036	2.689	
1907.				2.632
1910.		4.338	2.912	
1912.	7.235			

Извор: Jackson-Lampe, стр. 166

❓ Израчунај стопу пораста у свакој земљи. Упореди своје резултате и покушај да објасниш разлике између земаља. Који фактори су утицали на пораст становништва у балканским земљама?

► **Сл. 1. Монастир/Битољ**

Национални историјски музеј, Атина, К2 1581.

❓ Којим религијама припадају људи који живе у овом граду?

¹ Грчка је припојила покрајине Тесалију и Арту 1881, што објашњава њен пораст становништва. Генерално гледано, треба узети у обзир измене у границама између држава у том периоду како бисмо боље оценили демографске промене.

ТАБЕЛА 2

Становништво у градовима и престоницама балканских националних држава, 1860-1910.

	Румунија		Бугарска		Србија		Грчка	
	укупно стан. (у хиљадама)	урбано %	укуп. стан.	урбано %	укуп. стан.	урбано %	укуп. стан.	урбано %
1860-61.	3.918	12						
1874.					1.354	11		
1877-79.	4.486				1.700		1.654	18
1884.	4.862		3.024	18	1.902	12		
1889-90.	5.318	17	3.232	19	2.162	13	2.187	
1895-96.	5.710		3.441		2.312	14	2.434	
1899-1900.	5.957	19	3.716	19	1.493	14		
1907.	6.684						2.632	24
1910.	6.996	18	4.306	19	2.912	14		
	урб. ст.	Букурешт	урб. ст.	Софија	урб. ст.	Београд	урб. ст.	Атина
1860-61.	313	122						41
1874.					174	27		
1877-79.		177	543	20			293	63
1884.					236	35		
1889-90.		220	610	45	286	54	465	108
1895-96.					319	59	526	
1899-1900.	1.120	276	700	67	351	70		111
1907.							628	167
1910.	1.195	341	829	103	483	90		

Напомена: (а) Минимум од 2.000 људи.

Извор: Jackson-Lampe, стр. 240

❓ Прокоментариши пораст урбаног становништва у поређењу са порастом балканског становништва у целини. Зашто је број становника у престоницама растао брже него у осталим градовима?
Упореди ове податке са данашњим: који је проценат урбаног становништва данас?

► **Сл. 2. Жене у Касторији, с почетка XX века**

❓ Како су ове жене обучене?
Шта можеш да закључиш из истовременог традиционалног и западњачког начина одевања?

Paпazoglou², стр. 51

² Фотограф Леонидас Папазоглу (1872-1918) живео је и радио у Касторији. Као младић се заједно са родитељима и млађим братом Пантелисом преселио у Цариград где су браћа учила фотографски занат. Почели су каријеру фотографа у Касторији 1898. или 1899. и успели да у целој регији остану једини фотографи.

ТАБЕЛА 3

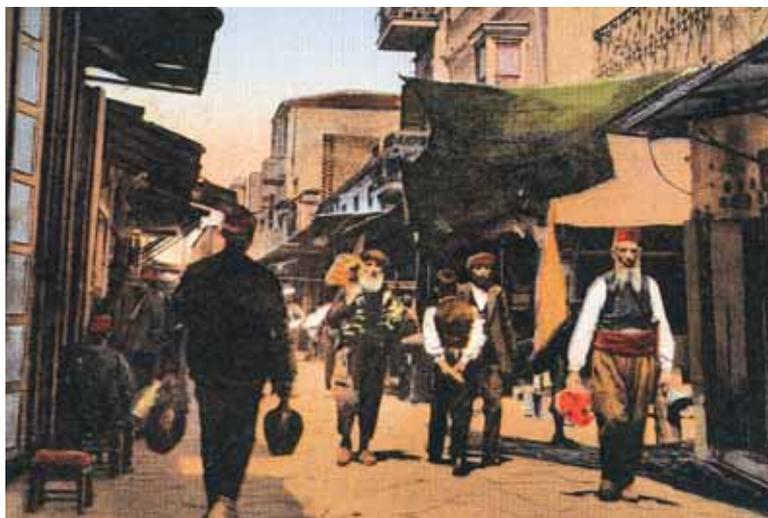
Процена броја становника у европским покрајинама Османског царства 1911. год.

Покрајине	Мусл.	Грци	Бугари	Јермени	Катол.	Јевр.	Остали	Укупно
Једрене	795.706	395.872	171.055	33.650	12.783	9.034	44.552	1.426.632
Солун	604.780	397.795	271.359	87		62.290	11.604	1.347.915
Јањина	244.638	311.032				3.990	1.175	560.835
Монастир (Битољ)	455.720	349.541	246.344	9		10.651	2.614	1.064.789
Скадар	218.089	10.755			120.611			349.455
Косово	959.175	92.541	531.453		14.887	3.287	1.606	1.602.949
Укупно	3.242.108	1.557.536	1.220.211	33.746	148.281	89.162	61.531	6.352.575

Извор: Сем Бећар, стр. 54

🔑 Етнолингвистичке категорије које су измислили османски званичници готово су се изједначиле са верским поделама које су изникле после распада класичног система милетских школа. Сви муслимани су убрајани у једну хомогену групу упркос етничким и језичким разликама међу њима. Тенденција је била да се на православне хришћане гледа или као на Грке, јер су подржавали Васељенску патријаршију, или као на Бугаре привржене Егзархији. Ово објашњава зашто, на пример, на табели нема Албанаца или Срба (који би били бројани према вери или црквеној јурисдикцији, а не према националности). Поред тога, бројно стање неких група, као што су жене, било је умањено. Последњи османски попис вршен је 1905/6 године. Питање поузданости османских пописа предмет је опсежних расправа. Све у свему, треба бити врло обазрив са употребом података из тог периода чак и кад нису намерно искривљени из политичких разлога (као што је случај са табелом 13).

► **Сл. 3. Свакодневни живот на улицама пијачног дела града Солуна**

❓ Пажљиво погледај како су одевени људи на улицама. Којој националности мислиш да припадају? Да ли знаш који народи су живели заједно у османском Солуну пре балканских ратова? Да ли те ова слика подсећа на нека места на којима си био/била?

Megas, *Souvenir*, стр. 50

► Сл. 4. Пијаца оваца у Цариграду

Историјско и етнолошко друштво Грчке, Атина

ТАБЕЛА 4
Етничка подела становника Цариграда, 1897.

Етничка група	Број
Турци	597.000
Албанци	10.000
Курди	5.000
Грци	236.000
Јермени	162.000
Јевреји	47.000
Срби	1.000
Хришћански Арапи	1.000
Укупно	1.059.000

Извор: Karpat, стр. 104

► Сл. 5. Пастири у Епиру, 1912.

Boissonas, *L'image de la Grece...* Женева 1913, у Hadjiiosif, том. А1, стр. 57

ТАБЕЛА 5
Прекоморске миграције из балканских националних држава, 1876-1915.

У регије изван Европе ^а	РУМУНИЈА бруто		БУГАРСКА бруто		СРБИЈА бруто	ГРЧКА бруто	
1876-85.	1.224					530	
1886-90.	5.224					1.881	
1891-95.	2.211					4.790	
1896-1900.	10.541		160			11.189	
1901-05.	37.225		6.661		42	51.479	
1906-10.	20.707		37.643		228	122.275	
1911-15.	15.295		35.836		1.117	127.811	
	РУМУНИЈА		БУГАРСКА		СРБИЈА ^б	ГРЧКА	
Само у САД	бруто	нето ^в	бруто	нето ^в	бруто	бруто	нето ^в
1876-85.	1.224				530		
1886-90.	5.135				1.881		
1891-95.	2.209				4.790		
1896-1900.	10.541		160		11.189		
1901-05.	35.181		6.661	42	49.962		
1906-10.	17.823	14.239	32.643	21.889	228	117.557	84.355
1911-15.	11.187	9.057	21.487	1.575	1.052	118.916	46.577

Извор: Jackson-Lampe, стр. 196

а) укључује Канаду, Аустралију, Нови Зеланд, Аргентину, Бразил и САД; б) Србија и Црна Гора заједно; в) У САД је од 1903. до 1914. радило између 20.000 и 25.000 становника Црне Горе, Пејовић, стр. 376.

❓ Какве миграције познајеш? Како би окарактерисао/окарактерисала прекоморске миграције? На пример: из економских, културних, етничких, религиозних разлога или нежељене/присилне (нпр. ратне избеглице, или због промена граница) или због нечег другог? Како пораст становништва или урбанизација утичу на емиграцију? Који економски фактори утичу на емиграцију?

I-1 Грчки досељеник у САД Стив Хадзис³ прича о свом животу

Прво су моја два брата дошла у САД и почела да раде у Чикагу. Било нас је шесторица браће. Ова двојица у Чикагу нису слала новац којим би породица у Грчкој отплатила дугове, како је било договорено. Онда се отац разболео и писао синовима у Чикагу да дођу и виде га последњи пут. Само један од њих, Перикле, који је био већи трошација, позајмио је новац и дошао у Грчку. Кад је стигао, мој отац се потпуно опоравио. После недељу дана отац је хтео да купи врећу брашна. Упитао је мог брата из Америке: „Перикле, имаш ли да ми позајмиш мало пара да купим џак брашна?“ Иако је дошао из Америке, мој брат није имао ни паре. Отац је морао да позајми од стрица. По селу је убрзо почело да се прича како Хадзисов син из Америке нема пара. Кад је чуо шапутања сељака, Перикле се посрамио и рекао нашој мајци: „Поћи ћете са мном у Америку да зарадимо новац и покажемо овим будалама колико вредимо.“ Тако смо сви одлучили да емигрирамо. [...]

Пре него што сам отишао из Грчке, Америка ми је изгледала као шарена слика из калеидоскопа, као земља пуна пара. Никад нисам мислио да ћу живети овде. Само смо знали да овде има свега и свачега.

Vlachos, стр.122

Око 1890. године емиграција је у Грчкој постала масовна појава а највише емиграната отишло је у САД. Иако тај егзодус никад није достигао ниво неких других европских земаља, процењује се да је током последњих деценија XIX века све до 1924. године око 500.000 Грка емигрирало у САД. Разлози који су натерали Грке у емиграцију слични су онима који су у том истом периоду отерали и друге европске народе у САД: могућност да се нађе посао и побољша економска ситуација у пуном јеку америчке индустријализације, као и социјално-економска ситуација у отаџбини. Због увођења тржишних правила у традиционални систем малих компанија, пољопривреда Пелопонеза је, посебно у областима које су производиле суво грожђе, после периода просперитета запала у тешку кризу, па многи сељаци нису могли да плате порез због високих камата и повећаних цена рада и производње. Све ово, и чињеница да Грчка није створила индустријски сектор, као и приче о богатству у Америци, боље транспортне могућности за емиграцију, били су главни разлози да Грци напусте своја села и оду у далеко иностранство. Углавном су то били мушкарци који су се запошљавали у фабрикама, у разним предузећима, у рудницама и на железници. Међутим, знатан број првих досељеника је, задовољавајући потребе нарастајућег урбаног становништва, отварао продавнице.

³ Стив Хадзис је био грчки емигрант са Пелопонеза који је отишао у Америку почетком XX века. Он је био један од Грка који се, после неколико година проведених у САД населио у Андерсону, у Индијани, привучен могућношћу да отвори малу продавницу која би помогла да се у граду увећа радно становништво.

? Погледај одломке из филма „Америка, Америка“ Е. Казана; разговарај о „америчком сну“ и о начину на који се ширио по свим крајевима балканских земаља, о његовој улози у мотивисању миграција и о томе како је помагао исељеницима да превазиђу своје страхове. Покушај да дођеш до информација о животу емиграната који су почетком XX века из твоје земље отишли у Америку и упореди њихова очекивања са њиховим искуствима током првих година живота тамо. Прочитај документе III-19, III-20, V-11 и V-12 и упореди искуства људи који су били приморани да емигрирају са искуствима описаним у тим документима.

? Општа питања за поглавље Ia
Уради истраживања о свом граду почетком XX века: да ли је то био османски град или град националне државе? Знаш ли неке романе који описују градски живот тог периода?
Упореди мултиетничке градове (као што је Солун или Цариград) са престоницама или урбаним центрима националних држава: има ли разлика у архитектури, свакодневном животу, начину забаве или било чему другом? Комбиновањем различитих докумената из других поглавља, заједно са горњим табелама, покушај да категоризуеш кретање становништва југоисточне Европе пре и за време балканских ратова.

16. Економија

ТАБЕЛА 6
Буџети балканских држава, 1898-1912.⁴

	Румунија	Бугарска	Србија	Грчка	Црна Гора
	Прих. Рас. П-Р				
1900.	210 237 -27	81 96 -15	75 84 -9	120 109 +11	
1905.	308 263 +45	128 125 +3	95 87 +8	130 116 +14	3.4 2.74 + 0.66
1910.	583 525 +58	81 198 -17	126 128 -2	175 141+34	5.3 5.4 - 0.1
1911.	644 533 +111	199 181+18	140 125+15	240 181 +59	5.6 5.75 - 0.15

Извор: Jackson-Lampe, стр. 234; Ђуровић, стр. 316–318 (само за Црну Гору).

? Упореди бројке за пет земаља. Шта примећујеш?

ТАБЕЛА 7
Структура државних трошкова по глави становника у 1911.⁵

Трошкови	Укупно	Јавни дуг	Војни	Инфраструктура	Образовање	Пољоп. и Инд.
Румунија	75	13	12	13	7	1
Србија	43	12	10	5	3	1
Бугарска	9	9	10	5	2	
Грчка	67	28	11		2	
Аустроугарска	62	10			2	
Немачка	55	5	16			
Француска	114	32	25		8	
Велика Британија	126	19	11		1	

Извор: Jackson-Lampe, стр. 234

⁴ У милионима леја, лева, динара, драхми и перпера.

⁵ У францима.

❓ Упореди и прокоментариши разлике у трошковима између држава. Како се тенденције у трошковима балканских земаља подударају са онима великих сила?
Зашто су војни трошкови тако високи?

1.2. Пољопривреда у османској Македонији, прва деценија XX века

Са правног гледишта, пољопривредници су:

1. Земљопоседници
2. Чивчије (наполичари)
3. Радници и послуга у кући

Прва група су муслимански бегови који су господари чивчија; друга група су хришћански сељаци.

Има и хришћанских земљопоседника, али су њихова имања мала, не прелазе 200 дунума (један дунум је око 1.200 квадрата); већа су углавном у рукама бегова. Мања имања преовлађују у планинским крајевима, а велика у равницама. Велики хришћански земљопоседници су ретки и то су углавном Грци са пространим имањима у областима Сер, Драма и Солун.

[...] Наполичарство је један од главних узрока страшне беде хришћанског сеоског становништва јер им бег, од ког не могу да се заштите, стално пресуђује и кињи их. Теоријски, читлуци функционишу овако: бег, који је власник земље, даје им део земље на обраду према броју породица у читлуку, 60-100 дунума по породици, у зависности од броја њених чланова. Бег обезбеђује и семе и бесплатан смештај. Производ се, после одбијања десетка, дели на једнаке делове између власника и наполичара. Оваква подела може да донесе власнику добитак од 18% до 25% од његовог капитала. Али, најчешће незадовољан овом поделом, земљопоседник као апсолутни господар судбине његових хришћанских наполичара, чији рад искоришћава како му се свиди, углавном успева да им отме, претњама или силом, најбољи део који иначе следује њима.

[...] Хришћански земљопоседници су често Бугари. Као што смо већ рекли, њихова имања ретко заузимају више од 200 дунума.

Они сами обрађују земљу и могли би да уживају у извесном благостању да су порези правичније разрезани и поштеније распоређени и да животи и имања хришћана нису у сталној опасности.

Draganof, *La Macedoine et les Reformes* (Paris 1906) стр. 43-53 y Issawi, стр. 225-7

❓ Какав је био положај хришћанских сељака у османској Македонији?

► Сл. 6. Предоница браће Сајас у Солуну

Megas, *Souvenir*, стр. 86, сл. 92

🔑 Предоница браће Сајас основана је 1873. године. Запошљавала је око 470 радника, од тога 350 младих јеврејских девојака, старих између 14 и 18 година. 1902. године, фабрика је била оштећена у земљотресу који је погодио град, а потпуно је уништена у пожару 1917.

❓ Зашто је толико младих девојака радило у овој фабрици? Знаш ли какви су били услови рада? Како би теби било да радиш у предоници уместо што идеш у школу?

ТАБЕЛА 8а
Балкански извоз, 1901-1911.

	Просечни извоз	% у Аустроугарску	% у Немачку	% у Франц.	% у Вел. Бр.	% у Белг.	% у Осм. цар.
Румунија	(мил. леја)						
1901-05.	361	13	7	3	9	29	
1906-10.	501	10	6	7	10	30	
1911.	692	9	5	7	8	28	
Бугарска	(мил. лева)						
1901-05.	120	10	9	6		16	19
1906-10.	119	8	12	6	12	18	27
1911.	185	6	12	6	13	28	16
Србија	(мил. дин)						
1901-05.	66	86	5	1			6
1906-10.	84	28	25	1			10
1911.	117	41	25	1			8
Грчка	(мил. драх)						
1901-05.	87	14	8	10	27		6
1906-10.	120	10	10	8	26		11
1911.	141	10	11	10	24		4

Извор: Jackson-Lampe, стр. 174

ТАБЕЛА 8б
Балкански увоз, 1901-1911.

	Просечни увоз	% из Аустроугарске	% из Немачке	% из Франц.	% из Вел. Брит.	% из Осм. цар.
Румунија	(мил. леја)					
1901-05.	299	27	28	6	17	
1906-10.	409	25	34	5	15	
1911.	570	24	32	6	15	
Бугарска	(мил. лева)					
1901-05.	95	27	15	6	17	14
1906-10.	140	27	17	6	16	14
1911.	199	24	20	13	15	8
Србија	(мил. дин)					
1901-05.	53	58	13		9	
1906-10.	70	33	33		12	
1911.	115	41	27		8	
Грчка	(мил. драх)					
1901-05.	140	14	9	8	21	10
1906-10.	149	14	9	7	22	9
1911.	174	17	9	8	4	5

Извор: Jackson-Lampe, стр. 181

❓ Који су трендови у трговини са иностранством у балканским земљама? Прокоментариши разлике.⁶

Зашто су, у поређењу с Бугарском, Румунија и Србија имале тако ограничене трговачке односе са Османским царством? Како је трговина са иностранством утицала на раст привреде?

⁶ Узми у обзир могућност да је Грчка можда већ имала суфицит због поморског саобраћаја.

► Сл. 7. Превозна средства у Албанији почетком XX века

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, стр. 60

ТАБЕЛА 9
Балканске железничке пруге⁷ у употреби, 1870-1912.

	РУМУНИЈА	БУГАРСКА	СРБИЈА	ГРЧКА
1870.	248	221	0	12
1880.	921	224	0	12
1885.	1.356	224	253	222
1890.	2.424	803	540	697
1895.	2.534	861	540	916
1900.	3.100	1.566	571	1.033
1905.	3.179	1.567	707	1.351
1910.	3.437	1.897	892	1.573
1912.	3.532	2.109	976	1.584

Извор: Jackson-Lampe, стр. 211

❓ Да ли је железница сматрана средством или доказом привредног раста и зашто?
 Да ли је било могуће да се њена изградња не везује за привредне разлоге?

I-3. Анализа бугарске железнице начелника генералштаба бугарске војске, генерала Фичева⁸

Оперативни пројекти у 1911. и 1912. години

Недавно истраживање је показало да наше железнице неће бити у стању да одговоре војним потребама у случају рата. Значи, наши оперативни пројекти би тешко могли да задовоље кад се узму у обзир потребе превоза за време мобилизације и концентрације војске на терену.

Због врло кратког постојања бугарског краљевства, железница није могла да достигне свој пуни развој и тако постане поуздано средство у одбрани државе.

Две теретне железничке пруге које су пролазиле кроз северну и јужну Бугарску и трансбалканска пруга - Горња Ораховица, Трново, Стара Загора, постале су најваж -

није пруге за војни транспорт у време мобилизације.

Технички гледано, наше железничке пруге које су грађене искључиво за потребе трговине, имале су много мана: оштар нагиб, мали радијус, мали број скучених железничких станица, нису имале платформе за утовар за војне возове, незадовољавајуће залихе воде у већини железничких станица и врло мало окретница.

Фичев, Изабрани произведенија

❓ Који војни проблеми су искрсли због ситуације у бугарској железници описане у овом чланку?
 На који начин су железнице повезане са могућностима успешног ратовања?
 Како се може надокнадити неподесност железнице?

⁷ У километрима.

⁸ Генерал Иван Фичев (1860-1931) био је начелник генералштаба бугарске војске 1910. године. Разрадио је нови план за рат против Турске. Противио се почетку Другог балканског рата. Био је члан бугарске делегације на мировним преговорима у Букурешту јула 1913. године.

ТАБЕЛА 10
Телеграфи 1910. године

Земља	Телегр. централе	Телегр. мрежа	
		Дужина линија у км	Дужина жица у км
Србија	208	4.350	8.289
Бугарска	350	5.935	12.760
Румунија	3.127	7.321	20.641
Русија	8.423	199.502	705.752
Шведска	2.849	9.317	32.220
Данска	559	3.644	12.842
Холандија	1.393	7.526	36.884
Белгија	1.634	7.880	41.858
Велика Брит. и Ирска	13.959	98.625	931.532
Француска	20.303	182.794	690.636
Шпанија	1.902	42.935	92.109
Италија	7.664	49.443	203.711
Швајцарска	2.361	3.614	26.021
Немачка	45.116	274.593	2.050.332
Аустрија	6.970	46.952	235.493
Мађарска	4.592	23.068	144.124
Босна и Херцеговина	173	3.231	7.374
Црна Гора	25	607	900

Извор: *Sundhaussen*, стр. 523; Педесет година на престолу Црне Горе 1860–1910, Подгорица 1998, стр. 246. (за Црну Гору)

❓ Знаш ли неки други технолошки изум који је променио начин комуникације у животу Европе крајем XIX и почетком XX века? Кад се у твојој земљи појавио први телефон? Шта мислиш, какве су биле реакције људи на ове иновације?

► **Сл. 8. Вила Алатини у Солуну, 1913.**

Megas, *Souvenir*, стр. 107, сл. 120

К Вилу Алатини је 1895. године изградио Карло Алатини као приватну резиденцију по нацрту италијанског архитекте Виталијана Позелија. 1909. године купљена је за потребе Трећег корпуса османске војске, а 1912. године заузела ју је грчка војска. Абдул Хамид II је после неуспеха контрареволуције и његовог обарања с престола априла 1909, по одлуци власти живео у вили Алатини. Октобра 1912, кад је грчка војска почела да се приближава, био је враћен у Цариград. Јеврејска породица Алатини била је једна од најбогатијих у Солуну и била је власник две највеће фабрике у граду (циглане Алатини и млинова Алатини, основаних 1880. и 1882).

? Кога видиш на слици? Како су обучени? Да ли је бицикл био уобичајена појава у југоисточној Европи у то време? За шта се користио - за рекреацију или за превоз? Знаш ли како се гледало на жене које возе бицикл?

? Општа питања за поглавље I6

Напиши хронологију и опиши технолошке промене у твојој земљи крајем XIX и почетком XX века: електрична струја, аутомобил, бензин, телефон итд. Распитај се о превозним средствима у твојој земљи крајем XIX и почетком XX века.

Iв. Култура

► Сл. 9. Час историје у женској гимназији, Атина 1911.

*Statistiki tis Dimosias
ekpaideuseos,
Атина 1912. у Koulouri,
Историја, стр. 12*

? Како су ученице обучене? Да ли знаш је ли било одвојених школа за девојчице и дечаке у твојој земљи? Да ли твоја учионица изгледа као ова на слици? Шта је на зидовима?

I-4. Јеврејски дечак⁹ описује своје школовање у Солуну 1904.

Le Petit Lycee Francais (Мали француски лицеј) је отворио своја врата 1904. године. Био је смештен на нижем спрату скромне мале куће у Кампанији на источном ободу града.

Деца у два почетна разреда представљала су пресек хетерогеног становништва Солуна. Нижу групу у коју сам ја био смештен, чинили су три мала Француза, један Грк, четири шпанска Јеврејина, један Србин, један Мамин¹⁰, један Јерменин, један Турчин и један Црногорац који је дошао право са Цетиња.

Иако смо сви течно говорили француски, дошли смо из државних школа или од приватних учитеља и нико од нас није имао неки ближи контакт са децом друге националности. А овде смо, први пут, седећи један поред другог у клупама, гледајући у таблу на трonoшцу, заједно слушали М. Тијерија (Thierry), директора црвеног лица, плавих очију и плавих бркова, како нам говори о школским предметима. [...]

Његово искрено занимање за обичаје у нашим земљама ослободио је и оне најстидљивије и најповученије међу нама. Убрзо се Мехмед, турски дечак, сам јавио да нам објасни обред Курбан-бајрама, празника који следи после Рамадана. Јовановић, рођак црногорског краља Николе, слободно

је причао о свом народу и својим планинама. Од Папопулоса смо сазнали да су многи грчки обичаји исти као српски кад нам је Иван, конзулов син, испричао како се у Србији слави Ускрс. Отворено и слободно разговарајући и играјући се међу собом, склапајући пријатељства и одлазећи једни другима у куће, стичући међусобно поверење, боље смо упознали једни друге и сазнали много тога што би, гледано споља, изгледало чудно и бесмислено.

Sciaky, стр. 152, 153, 154

 1908. године у Солуну је било 48 јеврејских школа, 32 турске, 20 грчких православних школа, 7 француских и разне италијанске, бугарске, српске и румунске институције. Школе на француском језику биле су *Alliance Israelite Universelle*, *Mission Laïque*, *Lycee* и Браћа и сестре св. Винцента де Пола. Већина јеврејске градске деце стицала је образовање у институцијама које су биле ван контроле њихових верских власти.

 Какав је био етнички састав Солуна почетком XX века? Да ли су ученици били под утицајем својих школа и како? Какав је етнички састав твог разреда? Имаш ли другове и другарице других националности?

⁹ Leon Sciaky, аутор овог одломка, рођен је у Солуну 1893. године. Његова породица потиче од Јевреја протераних из Шпаније 1492, из Италије 1493. и из Португала 1497. године. Леон је 1915. године емигрирао у Њујорк а његова породица убрзо за њим (отац Саломон, мајка Палома, сестре Елда и Лора и брат Морис). Намеравали су да се врате кад се ситуација у Турској смири, али се то није десило. Леон је студирао машинство на Институту Прат у Бруклину. 1922. оженио се са Франсис Хилман из Литваније. Умро је у Мексико Ситију 1958. Први пут је објавио своја сећања о детињству у Солуну 1946. године.

¹⁰ Следбеници Сабетаја Зевеја који су прешли у ислам.

ТАБЕЛА 11
Неписменост почетком XX века (процент неписмених)

Земља*	Укупно	Мушкарци	Жене	Деца ^ч
Француска (1901)	17,4	14,8	19,8	16,9
Аустрија (1900)	23,8	22,1	25,5	31,3 ^б
Мађарска (1900)	40,7	34,4	49,6	36,2
Грчка (1907)	60,8	41,8	79,8	55,0
Бугарска (1900)	72,1	57,9	86,9	68,4
Евр. део Русије (1897)	73,0	62,5	83,1	77,5
Румунија (1899)	78,0		70,6	
Србија (1900)	79,7	67,3	92,9	78,3
Босна и Херцеговина	87,8	82,9	93,4	87,3 ^в

* Година школовања

а Школског узраста – обично од 4 до 14 година

б Од 6 до 10 година

в Од 7 до 20 година

Извор: Mayer, стр.102

❓ Зашто мислиш да постоји толика разлика између мушкараца и жена кад је реч о писмености?

ТАБЕЛА 12
Основне школе и ученици у Европи (крајем XIX и почетком XX века)

Земља*	Школе	Ученици на 1000 становника	Ученици на 1000 стан. (од 5–15 год)
Србија (1904)	1.267	46	175
Грчка (1902)	3.263	81	376
Бугарска (1898)	4.686	96	436
Румунија (1903)	4.207	75	351
Русија (1903)	84.500	44	187
Белгија (1905)	7.144	121	608
Француска (1903)	85.437	155	899
Португал (1890)	5.339	47	238
Шпанија (1901)	33.763	105	525
Италија (1901)	61.777	84	393
Аустрија (1903)	21.292	146	670
Мађарска (1905)	18.976	133	598
Босна и Херцеговина (1899)	293	18	76

* Година школовања

Извор: Sundhousen, стр. 555

❓ Упореди табеле 11 и 12: можеш ли да откријеш везу између школовања и писмености? Упореди податке из западних, јужних и југоисточних земаља: да ли се школовање подудара са овом категоризацијом?

► Сл. 10. Јеврејске жене плешу, Солун

Megas, *Souvenir*, стр. 27

У Солуну је било много група професионалних певача које су наступале на свадбама, обрезивањима и другим друштвеним скуповима. Јеврејски музичари су се звали „чалгиџис“. Пред балканске ратове у Солуну је живело око 60.000 Јевреја, од укупно 150.000 становника.

► Сл. 11. Ткаље, Авдела 1907. – први балкански филм

Chr. K. Christodoulou, стр. 39

Браћа Јанис (1878-1945) и Милтијадис (1883-1964) Манаки, влашког порекла, рођени су у Авдели (област Гревена) а живели су у Монастиру (Битољ) до 1905. године. Снимали су многе догађаје, људе, обичаје у ослабљеном Османском царству и сматрају се очевима филмске уметности на Балкану. Године 1921/22. отворили су прву сталну биоскопску салу у Монастиру. Филм „Ткаље“ (1907) сматра се првим филмом снимљеним на Балкану.

Упореди слике 2, 10 и 11. Покушај да саставиш два питања која се односе на све три слике.

Општа питања за поглавље Iв

Нађи податке о образовном систему у твојој земљи око 1900. год: основне и средње школе, наставни планови, похађање наставе, уџбеници итд. Нађи неки уџбеник с почетка XX века и упореди га са неким својим уџбеником. Откриј разлике и сличности.